

Олена Чмир

Сербістика в Університеті св. Володимира

Відкриття у 1834 р. університету у Києві стало визначною подією для розвитку слов'янознавства в Україні, адже метою цього проекту, за планами уряду Російської імперії, було сприяння деполонізації та русифікації Південно-Західного краю. В Київському університеті поступово сформувалася одна зі значних слав'янознавчих шкіл, яка на певному історичному етапі відіграла визначальну роль у розгортанні слав'янознавчих досліджень і закладенні підвалин української славістики. Діяльність університету кілька десятиріч від часу заснування регулювалася особливими статутами, при призначенні на посади викладачів передусім враховували благонадійність. Першим ректором університету було поставлено вченого-енциклопедиста Михайла Олександровича Максимовича (1804–1873), серед наукових інтересів якого був і слов'янський фольклор. Саме М. О. Максимович, як зазначає українська дослідниця М. Ю. Карацуба, здійснив «першу спробу порівняння українських дум з російськими піснями і сербськими юнацькими піснями». М. О. Максимович був знайомий із збірками пісень Вука Караджича і за їхнім прикладом видав у 1827 р. збірник «Малороссийские песни». Словник до цієї збірки* також створювався за зразком сербського словника В. Караджича.

Питання про відкриття кафедри слов'янської філології ставилося від моменту відкриття закладу, але позитивно вирішилося з прийняттям нового статуту Київського університету в 1842 р. Відсутність відповідних фахівців змусила Раду університету розглядати питання про запрошення на кафедру відомих учених, які мали слав'янознавчі зацікавлення і відповідну підготовку. Серед можливих кандидатур ішлося про філолога та історика М. О. Максимовича, історика М. Д. Іванишева, польського славіста А. Кухарського, чеського вченого В. Ганку, сербського філолога В. Караджича**. Обговорювався і шлях,

* Карацуба М. Ю. Роль Максимовича у дослідженні фольклору українців та південних слов'ян // Мова і культура. — Вип. 5, т. 1, ч. 2. — К., 2002. — С. 88–92.

** Досталь М. Ю. До історії становлення і розвитку славістики в Київському університеті святого Володимира. — Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., Видавництво Інституту історії України АН України. — 1993. — Вип. 4. — С. 5.

яким пішли інші університети, — спрямувати у відрядження до слов'янських країн кандидата від університету. Жоден з обраних кандидатів — магістр М. А. Тулов, ад'юнкт М. Т. Костир — вирушити у закордонне відрядження не зміг*. Через відсутність фахівця упродовж кількох років викладання по кафедрі не велося.

Першим в осінньому семестрі 1847–1847 рр. прочитав курс чеської мови на новоствореній кафедрі Кіндратій Федорович **Страшкевич** (1815–1868). Можна гадати, що К. Ф. Страшкевич хотів посісти кафедру славістики. У нього для цього були як формальні підстави (ступінь магістра грецької словесності), так і належні знання. Свідчення його глибокої зацікавленості славістикою, яка спонукала до набуття якнайширших знань у її царині, знаходимо у виданні «Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834–1884)», підготовленому до 50-річчя університету. Автор статті А. І. Линниченко пише про К. Ф. Страшкевича з повагою і щирою симпатією:

«Повстречает бывало молодого, только что приехавшего в Россию учиться серба или болгарина, тотчас познакомится с ним, приласкает его и начнет учить, разумеется даром, латинскому, греческому или русскому языку, словом, подготовлять ко вступлению в университет, а по окончании урока, за скромною чашкою чая, даже за самым уроком, станет расспрашивать о Сербии, Болгарии, о том, как то или другое говорится по-сербски или по-болгарски и тут же начинает и говорит на этих языках со своим учеником, записывая характеристические выражения и идиотизмы (ідіоми. — О. Ч.), и замечая делаемые ему поправки. И через какой-нибудь месяц, много два, он уже совершенно свободно разговаривает со своим учеником на родном его языке, пишет к нему письма по-сербски, по-болгарски или чешски, вместе с ним поет его народную песню и восхищается ее красотами. Этим путем в соединении с постоянным чтением лучших произведений по каждому изучаемому языку, Страшкевич не только усвоил себе основательное знание языков: сербского, чешского, болгарского, новогреческого, итальянского, английского, даже шведского, но и приобрел обширное знакомство с их литературой: почти все из литературных произведений этих языков он перечитал и по нескольку раз в подлиннике, много знал наизусть.

* Там само. — С. 5–6.

Не редко случалось, что К. Ф. Страшкевич удивлял ново-приезжих славян свободным объяснением с ними на их родном языке и таким подробным знакомством с историею и особенно географиею их родины, что те выходили с полной уверенностью, что он путешествовал по славянским землям и долго жил вблизи их родины»*.

Не вдалося з'ясувати причин, з яких К. Ф. Страшкевич не зміг посісти кафедру. Можна припустити, що це було пов'язано прийнятим у 1839 р. розпорядження, яким заборонялося призначати на кафедри в Університеті св. Володимира уродженців Західних губерній (Страшкевич народився на Волині, гімназію закінчував у Житомирі). Цей наказ став складовою репресій у відповідь на викриття в університеті в 1837 р. таємної політичної організації — «Союзу польського народу»**.

1847 р. на кафедру було призначено випускника Вищого педагогічного інституту в Санкт-Петербурзі ад'юнкта магістра грецької словесності Василя Яковича **Яроцького** (1824–1897), який очолював її до виходу на пенсію у 1875 р. В. Я. Яроцький мало публікувався, лекції читав «по собственным запискам», спираючись на праці Й. Шафарика, Ф. Палацького, Є. Копітара***. Збереглися спогади студентів про викладацьку манеру В. Яроцького: на його заняттях «панувала страшенна нудьга, і ніхто не ходив їх слухати»****.

З червня 1862 р. по грудень 1863 р. В. Я. Яроцький перебував у відрядженні у слов'янських землях, під час якого відвідав Сербію, Хорватію, Славонію, Чехію, Моравію, Словаччину, Лужицю, Галичину. Звіт про відрядження — найбільша публікація Василя Яковича****. Значна його частина присвячена враженням від перебування у сербських і хорватських землях.

* «Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета св. Владимира (1834–1884)», под редакцией В. С. Иконникова. — К., 1884. — С. 628.

** Історія Київського університету. — К., 1959. — С. 24–25.

*** Там само. — С. 234.

**** Спомини колишнього студента про Київський університет 70-х років XIX сторіччя (Публікацію підготувала Паламарчук О. Л.). — Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. — Спеціальний випуск. — К., 2009. — С. 312.

***** «Отчет исправляющего должность экстраординарного профессора Яроцкого, по случаю командировки с ученою целью в Славянские земли, с 15 июня 1862 по 15 декабря 1863 г.». — Университетские известия. — 1864. — № 2. — С. 78–105.

На початку звіту В. Я. Яроцький розмірковує про причини формування панславізму та його роль у національному відродженні слов'янських народів:

«Идея панславизма, т. е. идея об общности между собою всех славянских народов, — идея эта, которой так иногда боится цивилизованный Запад Европы, могла возникнуть только в землях, не входящих в состав великой Российской империи, ...нам, русским, оставалась всегда более или менее чуждою. Нас вместе — слишком много, национальность наша была постоянно вне посягательств, название Русского довольно славно, для того чтоб желать нам променивать его на какое бы то ни было другое. Но нельзя этого сказать о прочих славянских народах. Решительно каждый из них чрезвычайно далеко уступает нам по численности, национальность каждого находится под гнетом другой национальности, ему чуждой, — а славы нет уже там, где народ утратил свою политическую самостоятельность. Посему, как выражение собственного бессилия, как потребность посторонней помощи, как желание занять равное место между прочими европейскими народами, панславизм и возник естественно в тех славянских землях, которые находятся вне пределов нашего отечества. Он означал поэтому доселе ни что иное, как стремление славянских народов освободиться из-под ига чуждых национальностей посредством взаимной помощи; причем разумеется такой колосс, как русский, не мог не обнаружить притягательной силы на прочие одноплеменные ему народы, даже совершенно произвольно. Как идея, вышедшая из действительной жизни, панславизм придавал особенный тон славянской жизни вне русской почвы. Это было пробуждением от сна славянских национальностей, — это заставило славян этих обратить особенное внимание на свои языки с тем, чтобы возратить сим последним надлежащее право в общечеловеческой жизни; мало по малу из-под спуда стали выходить памятники древней славянской письменности, началась разработка истории народной, обращено внимание на удовлетворение современным потребностям славянского общества в отношении литературном, учебном, эстетическом, экономическом и вообще общежительном»*.

Далі йдеться про становище слов'ян в Австрії, загрози, які становлять для слов'янства германізація та централізація. Однак автор вказує і на проблеми, які існують між слов'янами: поляками

* Там само. — С. 78–79.

і русинами Галичини, між словаками і чехами, які «стараються ученим способом доказувати, будто словацкий язык есть только наречие чехо-моравского»*. Учений також характеризує становище сербів, які жили в Угорському королівстві:

«Венгерские сербы уже давно, т. е. с начала второй четверти настоящего столетия, имели свою матицу в Песте (Пешт. — О. П. Ч.), отличаюсь большею развитостию и энергией. Они, подобно русинам и словакам, тоже стремятся основать в Венгрии особую область, которая бы под именем Войводины дала им возможность свободного национального развития, имеющего достаточные гарантии и против германизации, и против мадьяризации, а равно также и против централизации. Что касается до так называемых хорватов, более известных под именем Кроатов, то этот славянский народ находится в весьма тесном соотношении с только что упомянутыми венгерскими сербами, и вообще с сербами. ...Хорваты одни из всех славянских народов Австрии может быть пользуются наибольшею национальною свободою»**.

Хорвати, спираючись на історичні перекази і апелюючи до давніх прав, називають свою область триєдиним королівством. Хорватія, Славонія і Далмація — три королівства, які колись були об'єднані й повинні бути єдиним королівством, до складу якого має входити і весь прилеглий військовий кордон. В. Я. Яроцький описує сучасне йому політичне і адміністративне становище: поєднані Хорватія і Славонія із включенням Срему. Військовий кордон перебуває під особливим управлінням, Далмація — окрема адміністративна одиниця й австрійський уряд лише обіцяє воз'єднати ці дві області з Хорватсько-Славонським королівством. У королівстві ж, що складається лише з 7 жупаній, підняв голову так званий хорватизм (те, що з другої чверті століття називалося ілліризмом). Прагнення об'єднати в одне різні слов'янські області, які б склали з часом поки що наявне тільки в ідеї триєдине королівство. В областях його панує сербська мова, назва «серб» означає те саме, що й «православний», але окремі області — католицькі, а з 7 жупаній лише Сремська — православна. Тому тут остерігаються, як пише В. Я. Яроцький, дати простір назвам «серб», «сербська мова», «сербська народність». Хорватизм «для того, чтобы усилиться, будучи сам по себе слаб,

* Там само. — С. 82.

** Там само. — С. 82–83.

даже сделал своим литературным языком язык сербский, упорствуя называть его хорватским, наподобие того, как прежде, во время господства иллиризма старался окрестить тот же сербский язык названием иллирского»*. Сербів на цій території вважають прибульцями, вони з'явилися тут через виселення турками й оселилися на землях, що межували з турками та постійно ними спустошувалися, а

«они, сербы, возделали своим трудом эти земли, а своим мужеством отстояли их от турецкого варварства. Но хорваты хотели бы только себя считать хозяевами в крае, и вот из-за этого между ними с одной стороны и чистыми сербами Сремскими и Венгерскими — с другой, ведется в настоящее время ожесточенный литературный спор, которого практическим результатом без сомнения может быть только то, что славянизм на юге Австрии от Адриатического моря и до Дуная придет к большему сознанию, к лучшей, более правильной оценке самого себя. Пока же Далмация находится под игом италянизации»**.

Побував В. Я. Яроцький і в Сербському князівстві. Серби тут

«живут в земле, которую еще недавно, да и то не совсем отвоевали от турок, так как Белградская крепость и две-три пограничных еще заняты турецкими гарнизонами. Белград, расположенный на склоне горы, — которой самая верхушка со спуском к берегу служит крепостью, — в угле между двух больших рек, Дуная и Савы, — действительно издали кажущийся весь белым, — с широкими улицами, конечно, обещает со временем быть одним из красивейших промышленных и торговых городов Европы, — но и доселе даже следы турецкого варварства и недавней бомбардировки не исчезли еще в нем»***.

Він пише про те, що не почувається чужинцем —

«много еще сохранилось там и патриархальной простоты, добродушия и гостеприимства, хотя народ воинственный и грозная задача об окончательном освобождении себя и своих собратий из-под ига, — живо представляется очам серба и заставляет их гореть особенным пламенем воодушевления.

* Там само. — С. 84.

** Там само. — С. 84–85.

*** Там само. — С. 84–85.

Серб княжества, отдаваясь посему почти весь воинственным замыслам, не привык заниматься земледелием, но предоставляет это пришельцам из Валахии и особенно из Булгарии»*.

В. Я. Яроцький пише про стан народної освіти у князівстві. Хоча, на його думку, зроблено мало, але є те, що дасть змогу змінити ситуацію на краще — у Белградському ліцеї кілька хороших професорів, що здобули освіту в російських університетах і духовних академіях; у подарованому для університету будинку — ліцей, народна бібліотека та музей, якими завідує Ян Шафарик, чех, родич покійного вченого; діє Товариство сербської словесності, очолюване колишнім міністром народної освіти, п. Матичем, а серед членів — проф. Даничич, проф. Сречкович, ієромонах і проф. отець Никанор (Зисич) та ін. Під час перебування у Белграді Яроцький познайомився з Даничичем, який закінчував друге виправлене і значно доповнене видання своєї сербської граматики, та видання сербського словника за найдавнішими пам'ятками кириличної писемності.

У Загребі В. Я. Яроцький відзначив існування Іллірійської матиці та Товариства історії та старожитностей Південнослов'янських, голова якого великий жупан Загребський (Аграмський) Іван Кукулевич-Сакчинський «деятельно издает "Архив", с 1863 г. — Monumenta historica slavorum meridionalium (акты и грамоты глаголицей, том 1)»**. У Загребі працює Народний музей, у 1863 р. уряд дозволив заснувати Південнослов'янську академію наук, невдовзі має з'явитися університет.

Звіт про відрядження Василя Яковича Яроцького — документ, що давав досить широку картину життя різних слов'янських народів у середині ХІХ ст. Написаний вдумливим і зацікавленим спостерігачем, він, безперечно, сприяв ознайомленню громадськості зі станом справ у слов'янських землях.

Наступником В. Я. Яроцького на кафедрі став Олександр Олександрович **Котляревський** (1837–1881). Після гімназії у Полтаві він закінчив у 1857 р. історико-філологічний факультет Московського університету. Учень О. М. Бодяньського та Ф. І. Буслаєва, О. О. Котляревський був одним з енциклопедично освічених славістів свого часу, належав до другого покоління російських славістів. 1868 р. за працю «О погребальных обычаях

* Там само. — С. 85.

** Там само. — С. 101.

языческих славян» одержав ступінь магістра слов'янської словесності; у 1874 р. захистив докторську дисертацію «Древности юридического быта балтийских славян».

Близькому славісту О. О. Котляревському для того, щоб посісти кафедру у Київському університеті, потрібен був високий дозвіл імператора. Через непорозуміння його у 1862 р. (в одного знайомого він зустрівся з емігрантом, що таємно прибув до Росії) було заарештовано за підозрою в антиурядовій діяльності, півроку він провів у в'язниці, а потім був звільнений за відсутністю складу злочину*. Однак працювати в навчальних закладах О. О. Котляревському заборонили. Ув'язнення стало причиною тяжкого захворювання, що призвело до ранньої смерті вченого. У Київському університеті О. О. Котляревський 21 січня 1876 р. прочитав першу лекцію, у якій окреслив широку програму викладання слов'янознавства. Вона охоплювала мову, говори, народний побут, літературу, старожитності та історію слов'янських племен. Як встановила російська дослідниця М. Ю. Досталь, О. О. Котляревський серед численних курсів — «Історико-філологічний огляд слов'янських племен», «Огляд слов'янських наріч» (для молодших курсів), «Історія слов'янознавства», «Слов'янські старожитності» (для старших) — вперше почав читати «Історію слов'янської літератури» та «Історію літератури сербів і болгар»**.

У Києві О. О. Котляревський багато робив для розгортання і поглиблення славістичних досліджень. З 1879 р. він очолює створене у 1872 р. Історичне товариство імені Нестора-літописця (офіційно розпочало роботу у 1873 р., з 1874 р. працювало при Київському університеті). Діяльність Товариства сприяла поглибленню історичних досліджень, вивченню та охороні старожитностей, поширенню історичних знань. До його складу в різний час входили такі відомі вчені, як М. О. Максимович, О. О. Котляревський, М. І. Костомаров, В. С. Іконников, М. Ф. Владимирський-Буданов, В. Б. Антонович, І. І. Срезневський, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський, М. В. Довнар-Запольський, М. П. Василенко, С. І. Маслов, А. І. Степович та ін.

* Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII в. — Полтава, 1912. — С. 97.

** Досталь М. Ю. До історії становлення і розвитку славістики в Київському університеті святого Володимира. — Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., Видавництво Інституту історії України АН України, 1993. — Вип. 4. — С. 8–9.

Значну увагу члени ІТНЛ приділяли вивченню археології, історії, етнографії України, але не оминали увагою і слов'янські сюжети. Товариство регулярно проводило свої засідання, а згодом організувало читання публічних (спочатку безкоштовних, а потім — платних) лекцій з історії, геології та інших наук для громадськості Києва. Наукові розвідки та звіти про засідання публікувалися у періодичному органі «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца», який ІТНЛ видавало з 1879 р. (до 1914 р. вийшло 24 томи). На сторінках цього видання неодноразово з'являлися публікації, пов'язані з сербською історією, літературою, культурою, сербсько-українськими зв'язками.

У час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. О. О. Котляревський очолював Київський слов'янський благодійний комітет (з 1878 р. — Київське слов'янське товариство), створений у 1869 р. для підтримки культури і освіти в слов'янських землях, надання допомоги молодим слов'янам, які прагнули здобути освіту. Товариство організовувало заходи, під час яких збиралися кошти для потреб слов'янських народів, що боролися за звільнення, підтримувало молодь, яка приїжджала на навчання, багато робило для ознайомлення широкої публіки зі становищем слов'янських народів. Протягом 1876–1884 рр. воно видало 6 випусків (томів) «Славянского ежегодника», у підзаголовку якого значилося «Сборник статей по славяноведению». Серед публікацій було чимало таких, що розповідали про стан південних слов'ян: у томі I (1876 р.) — Герчек К. Белград. Из путешествия по Сербии; Будилович А. С. Черногория. Очерк современного положения. — Босния и Герцеговина. Статистическо-географический очерк; у томі II (1877 р.) — Костич М. Школа и жизнь в Черногории (з книги М. Костича «Школе у Црной Гори», 1876, с. 233); Веселитский-Божидарович А. С. (речь в заседании Санкт-Петербургского отдела Славянского комитета 14 ноября 1876, с. 224–236). О современной борьбе Черногорцев с Турками и о бедственном положении Черной Горы; Босния (Из записок Англичанки) (miss A. P. Irby, в 1862 р. здійснила поїздки за маршрутом Константинополь–Адріанополь–Софія–Ніш–Белград–Сараєво–Мостар–Дубровник, а у 1863 р. — Солунь–Битоль–Штип–Приштина–Назар–Пецц–Призрен–Скадр–Цетинье, щоб познайомитися з життям сербів і болгар; результатом цих поїздок стало відкриття жіночого училища в Сараєві та книга «Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe», 1866 — О. Ч.); у III томі (1878 р.) — Паго М. Народные песни хорватов, записанные в 16 в.; Ягич В. В. О славянской народной поэзии. Исторические свидетельства о пении и песнях

славянских народов; Черногория. Эюд по соч. архимандрита Н. Дучича; у V томі (1882 р. редактор А. В. Стороженко, памяти А. А. Котляревского) — у перекладі А. В. Стороженка «Зимние вечера» «одного из лучших в настоящее время знатоков сербского простонародного быта» Милана Миличевича. (Неведомые апостолы, Село Водоплавно); Кулаковский П. Два сербских монастыря, про монастыр Раваница, продовження про монастыр Манасії мало бути у наступному томі, але його немає); у VI томі (1884 р., ред. Т. Д. Флоринський) — Степович А. Ф. Кухач и его «Сборник южно-славянских песен» (огляд творчості Фр. Кухача, хорватського композитора і музичного критика); Головацкий Я. Покушение Австрии ввести в Далмацию унию с Римом при содействии Галичан; Флоринский Т. Д. Юрий Даничич (некролог). Окремими виданнями Київського слов'янського товариства були надруковані праці Флоринського Т. Д. В память 500-летия Косовской битвы (1889), Степовича А. І. Некоторые черты новейшего литературного общения между Русскими и Сербамі (1894).

Педагогічна і громадська діяльність О. О. Котляревського, визначного вченого європейського рівня, сприяла розгортанню у Києві славістичних досліджень. На думку Л. П. Лаптевої, О. О. Котляревський «не создал собственной школы, что ограничило его влияние на дальнейшее развитие славяноведения в России»*. Як видається, це положення потребує глибшого вивчення і уточнення, адже серед київських учнів О. О. Котляревського був А. І. Степовича, наукові інтереси якого хоча і зосереджувалися переважно в царині літератури та історії, але також відзначалися ґрунтовністю опрацювання матеріалу і широтою підходу до досліджуваних проблем.

Після передчасної смерті О. О. Котляревського у 1881 р. кафедрі слов'янської філології Київського університету очолює випускник Санкт-Петербурзького університету (1876 р.) Тимофій Дмитрович **Флоринський** (1854–1919), цю посаду він обіймав до 1917 р., з невеликою перервою у 1912–1913 рр. Понад 35 років Т. Д. Флоринський вів наукову, викладацьку, громадську роботу в Університеті св. Володимира. Його науковий доробок багатий і різноманітний. Т. Д. Флоринський дотримувався крайніх монархічно-шовіністичних поглядів, категорично стверджував, що українська мова не окрема слов'янська мова, а наріччя російської мови, у питанні про перспективи розвитку української мови

* Славяноведение в дореволюционной России: Био-библиографический словарь. — М., 1979. — С. 194.

займав антидемократичну, антинаукову позицію. Життя професора Т. Д. Флоринського обірвала чекістська куля 15 травня 1919 р. А. О. Пучков, автор монографії «Юлиан Кулаковский и его время» (Ю. А. Кулаковский близько товаришував з Т. Д. Флоринським) у другому виданні книги в 2004 р. написав:

«Труды и дни» Тимофея Дмитриевича Флоринского (1854–1919)..., к сожалению, еще не скоро станут объектом научного внимания в силу причин, лежащих вне научной сферы. При советской власти его не принято было изучать из-за слишком активной приверженности монархическому режиму (впрочем, как и Кулаковского), в настоящее — из-за своеобразного отношения к украинскому языку, который он считал — вслед за М. Н. Погодиным и А. И. Соболевским — одним из наречий русского языка...»*.

Однак, це припущення не справдилося — того ж 2004 р. у Києві вийшло монографічне дослідження Т. О. Щербань «Тимофій Дмитрович Флоринський, 1854–1919», в якому на підставі значного архівного матеріалу описується життєвий шлях і наукова та громадська діяльність суперечливої і неординарної особистості цього вченого — славіста і візантиніста.

Як особистість і науковець Т. Д. Флоринський сформувався у Санкт-Петербурзькому університеті. Серед його вчителів був І. І. Срезневський — саме він одним з перших зацікавив студента Флоринського проблемами славістики. Панславістичні погляди, вірність яким Тимофій Дмитрович зберігав усе життя, формувалися під впливом О. Ф. Міллера та В. І. Ламанського. Консультантом перших наукових праць магістранта Т. Д. Флоринського був визначний славіст Ватрослав Ягич, який спрямував увагу молодого вченого до питань палеографії, текстології, критичного опрацювання джерел**. Відзначимо, що вчитель і учень листувалися упродовж усього життя. В Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського зберігається 19 листів В. Ягича, адресованих Т. Флоринському, які були написані у період з 1885 по 1902 р.***

* Пучков А. А. Юлиан Кулаковский и его время. — Санкт-Петербург, 2004. — С. 11–12.

** Щербань Т. О. Тимофій Дмитрович Флоринський, 1854–1919. — К., 2004. — С. 6–25.

*** Паламарчук О. Л., Чмир О. Р. Київські адреси В. Ягича. — Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. — Вип. 7. — К., 2007. — С. 164–169.

У 1881 р. Т. Д. Флоринський захистив магістерську дисертацію «Южные славяне в Византии во второй четверти XIV века» (опублікована у 1882 р.). У цій праці багато місця відводилося з'ясуванню питань візантійсько-сербських відношень, піднесення Сербської держави у другій половині XIV ст. Здобутий ступінь магістра слов'янської філології дозволив Т. Д. Флоринському взяти участь у конкурсі на заміщення посади завідувача кафедри слов'янської філології в Університеті св. Володимира, рішенням ради історико-філологічного факультету 25 січня 1882 р. його було обрано її доцентом*.

Т. Д. Флоринський — славіст широкого профілю, але однією з його улюблених тем була сербська історія. Поглиблюючи ідеї, започатковані в магістерській роботі, він готує і в 1888 р. захищає в Санкт-Петербурзькому університеті докторську дисертацію «Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков»**. Матеріали до цієї фундаментальної праці автор зібрав в основному під час перебування у закордонному відрядженні протягом 1886–1887 рр.

На щойно надруковану книгу Т. Д. Флоринського «Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков. Хрисовулы. — Сербский законник. — Сборники византийских законов» відгукнувся В. Ягич. У листі від 28.03.1888 р. він пише:

«Спасибо Вам за этот богатый вклад в нашу юную, но энергически шагающую вперед славянскую науку. ...Извините за откровенность, но мне кажется, что в этих вступительных главах Вашего труда виден громадный прогресс в сравнении с Вашим предыдущим исследованием. Вы не изменили своим прежним взглядам на значение Византии, но если не ошибаюсь, Вы теперь строже и справедливее относитесь к пагубному увлечению Душана. В мастерски изложенном введении я наконец нахожу верное изображение Душана... К сожалению, я все кругом себя вижу только микроскопических Душанов нашего времени, т. е. людей, преувеличивающих себя и свои силы, людей фразы и внешнего блеска, доступных лестии блеску “цивилизации”»***.

* Щербань Т. О. Тимофій Дмитрович Флоринський, 1854–1919. — К., 2004. — С. 27.

** Флоринский Т. Д. Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков. Хрисовулы. — Сербский законник. — Сборники византийских законов. — К., 1887. — 492 с.

*** Інститут рукопису Наукової бібліотеки ім. В. Вернадського (ІР НБУВ) — Фонд ІІІ, № 21646, арк. 1.

На думку Т. О. Щербань, яка детально проаналізувала зміст цієї фундаментальної праці: «Монографія джерелознавчого характеру відрізнялася глибиною та обґрунтованістю принципово нових висновків і свого часу визначила головний напрям подальшої розробки історії сербів»*. У 1888 р. Т. Д. Флоринський стає ординарним професором Київського університету.

Чимало часу Тимофій Флоринський присвячував історії Дубровника. Однією з перших його друкованих праць був бібліографічний огляд «Новые материалы для истории Дубровника», надрукований в № 9 за 1880 р. у «Журнале Министерства народного просвещения». У статті «Дубровницкий статут 1272 года»** поряд із загальною характеристикою цього документа значне місце відводиться з'ясуванню впливу слов'янського права на норми, зафіксовані в ньому. На думку Т. Д. Флоринського, найбільш помітною є слов'янська стихія у положеннях з сімейного (напр., «согласно со славянскими обычаями и противно духу римского права Статут 1272 г. признает за матерью такую же власть в семье, как за отцом, в случае смерти последнего»***, спадкового; в праві державному, карному, речовому та процесуальному слов'янський вплив помітний значно менше, хоча і тут виявляються його сліди (stanicum — серб. станак «вид міжнародного суду, що розглядає цивільні і карні справи»; закон про вражду «грошове відшкодування за вбивство»****).

Про работоргівлю як негативне явище в історії Дубровника йдеться у статті «Рабство и торговля рабами в Дубровнике по данным Статута 1272 г. и его продолжений»****. Дубровницкий Статут 1272 р. — одне з найважливіших джерел — засвідчує, що раби були необхідним явищем суспільного життя Дубровника. Їх використовували як робітників на виноградниках, матросів і стернових на кораблях, слуг і служанок у багатіїв. Вони були повною власністю господарів. Про рабів йдеться у статтях 42–53 книги VI. Тут же врегульовується статус рабів-вільновідпущеників (*servi liberticii*), які після отримання особистої свободи

* Щербань Т. О. Тимофій Дмитрович Флоринський, 1854–1919. — К., 2004. — С. 73.

** Новый сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского. СПб, 1905. — С. 491–506.

*** Там само. — С. 501.

**** Там само. — С. 502, 504.

***** Serta Vorysthenica: Сборник в честь заслуженного профессора Императорского университета св. Владимира Юлиана Андреевича Кулаковского. — К., 1911.

зобов'язувалися виконувати повинності й надавати послуги колишнім господарям. Лише одна постанова Статуту стосується торгівлі рабами.

До кола надзвичайно широких славистичних інтересів Т. Д. Флоринського входила також сербохорватська мова: у фундаментальному виданні «Лекции по славянскому языкознанию»* (К. — 1895, 1897), яке служило підручником в усіх університетах Російської імперії, їй присвячено 190 сторінок; у підготовленому для Ягичевої «Истории славянской филологии» статистико-етнографічному огляді слов'янства «Славянское племя», який був надрукований окремим виданням у Києві (1907), автор подає детальну характеристику території розселення сербохорватів, етнічних назв (серби, хорвати; шумадинці, браничевці, мавчани, тимочани, босняки, герцеговинці, чорногорці, катуняни, кучи, цермничани, васоевичі, білопавличі, ровчани, піпери, негусі, озриничі, цуци, цекличі, білиці, братоножці, морачани, дрібняки, церовичі, ускоки, колашинці, лішняни, далматинці, дубровчани, морлаки, бодули, браїці, брайці (за місцем проживання); штокавці, чакавці, кайкавці; екавці, ієкавці, ікавці, (за мовними особливостями); шокці, буневці, латини, кршчани, хришчани, мухамедівці, потурченці (за віросповіданням)**; підраховує чисельність населення (у 1906 р., за його підрахунками, сербо-хорватів налічувалося 9 135 000 осіб)***; описує етнографічні особливості та політичне становище сербо-хорватів; до нарису додається список літератури на 7 сторінках; для Вищих жіночих курсів, на яких він викладав з 1884 р., було підготовлена «История сербо-хорватской литературы» (Київ, 1909, на правах рукопису, 61 с.).

З 80-х років Т. Д. Флоринський систематично друкував у київських «Университетских известиях» критико-бібліографічні огляди праць зі слов'янознавства. У цих оглядах були широко представлені праці з питань сербської історії, етнографії, мови, літератури, опубліковані сербськими та іноземними дослідниками.

Одразу ж після переїзду до Києва Т. Д. Флоринський активно включився в роботу Київського Слов'янського (благодійного)

* Флоринский Т. Д. Лекции по славянскому языкознанию: В 2 ч. — К., 1895. — Ч. 1. — 530 с.; К., 1897. — Ч. 2. — 712 с.

** Флоринский Т. Д. Славянское племя. Статистико-этнографический обзор современного славянства. — Киев, 1907. — С. 90–91.

*** Там само. — С. 92.

товариства, у якому був обраний товаришем (заступником) голови, а з 1883 р. редагував друкований орган Товариства «Славянский ежегодник». Він регулярно виступав з доповідями на засіданнях Товариства. 11 травня 1889 р. в день свв. Першовчителів слов'янських Кирила та Мефодія на урочистому засіданні Т. Д. Флоринський виступив з доповіддю, присвяченою 500-літтю Косовської битви*. На початку промови він характеризує діяльність Київського слов'янського товариства:

«Скромная по форме и по размерам деятельность Киевского Славянского общества преследует, между прочим, одну весьма высокую цель: развитие и укрепление на Руси славянского самосознания... всегда старалось о распространении среди русских образованных кругов и вообще в народе верных и обстоятельных сведений о родственных славянских народах, их исторических судьбах и современном состоянии, их отношениях к Западу и России, их быте и образованности. Их политических и национальных стремлениях»**.

Далі окреслює політичну ситуацію на Балканському півострові у другій половині XIV ст., коли тут формувалася могутня Османська імперія, а роз'єднаним, ослабленим зсередини слов'янам загрожували не лише турки. Про старого ворога слов'янства — світ «романо-германский, который так устрашал южных славян в XIII и XIV ст. и который сделал для князя Лазаря неизбежным выбор между двумя аллегорическими царствами, небесным и земным, этот мир еще грознее и настойчивее, чем перед турецким завоеванием, простирает свои властолюбивые длани к Балканскому полуострову и не без успеха выполняет свою старую программу»***. Детально розповідає про князя Лазаря, який спробував об'єднати сербські землі та наважився стати на бій зі значно переважаючими силами турків. Доповідач говорить про історичне значення Косовської битви і народну пам'ять про неї, детально розглядає сербські епічні твори про битву і князя Лазаря (у примітках подає зразок — пісню зі збірника Вука Караджича «Косовка дјевојка»). Завершував виступ заклик до політичного і культурного об'єднання слов'ян перед новими загрозами з боку романо-германського світу.

* Флоринский Т. В память пятисотлетия Косовской битвы. — УИ, 1889. — № 11. — С. 73–100.

** Там само. — С. 73.

*** Там само. — С. 91–92.

У березні 1882 р. Т. Д. Флоринський став членом Історичного товариства Нестора-літописця. Переважно українознавчі інтереси більшості членів Товариства не заважали Флоринському брати активну участь у його роботі (виступати з доповідями, бібліографічними оглядами, дискутувати). Так, уже 21 листопада (ст.ст.) 1882 р. він виступив на засіданні Товариства з доповіддю про науково-літературну і громадську діяльність Юрія Даничича, який помер у Загребі 6 (18) листопада 1882 р. Учень і послідовник Вука Караджича Ю. Даничич багато зробив для розвитку науки, видавав пам'ятки, був автором ґрунтовних досліджень з сербської мови і літератури, йому належать «Сербська грамати́ка», «Словник до пам'яток старосербської писемності», «Історія форм сербської або хорватської мови до XVII ст.»*. Повністю текст виступу був опублікований у VI випуску «Славянського ежегодника» у 1884 р.**

На засіданні 16 лютого 1886 р. Т. Д. Флоринський ознайомив присутніх з рукописом кінця XVII ст. невідомого сербського історика, який він знайшов у літку 1885 р. в бібліотеці Імператорської Академії наук: «Книга сербскихъ царевъ по войне турецкой с цесарем христіанским, и о запустении». Це одна з небагатьох пам'яток, які розповідають про встановлення турецького владарювання на Балканському півострові. Доповідач детально аналізує твір, де оповідається про переселення сербів після «священного союзу» до Австрії, а потім — втечу від австрійського гніту до Росії. На думку Т. Д. Флоринського, автор описує всі знегоди або злигодні, сподіваючись викликати співчуття в російського уряду. «Книга» поділяється на кілька частин: у вступі автор розповідає про причини, які спонукали його написати рукопис, джерела, якими він користувався (житія святих, літописи, народні перекази); далі викладає історію Сербії від найдавніших часів до турецького завоювання, описує монастирі; завершують книгу ліричні роздуми про біди, яких зазнала батьківщина***.

Внесок Т. Д. Флоринського у вивчення і популяризацію сербської історії і культури належно поцінований: 1890 р. Тимофія Дмитровича було обрано членом-кореспондентом Південнослов'янської академії наук і мистецтв у Загребі, 1897 р. — членом-кореспондентом Сербської Королівської академії.

* Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — Кн. 2. — 1888. — С. 186.

** Флоринский Т. Д. Юрий Даничич: некролог. — Славянский ежегодник. — Вып. VI. — К., 1884.

*** Там само. — С. 264–265.

У Державному архіві Києва зберігаються матеріали, пов'язані з нагородженням київського професора: «Дело о пожаловании проф. Флоринскому кн. Черногорским Николаем I во внимание к трудам по изучению истории и литературы южных славян ордена кн. Даниила I 3 степени (26 июля 1895)* та повідомлення від 9.09.1911 р.: «по сообщению Королевского сербского посланника, Его Величеству Королю Сербскому Петру I угодно было пожаловать профессора университета св. Владимира, действительного статского советника Флоринского орденом св. Саввы I степени** (в обох справах є «прошение на принятие и ношение ордена»).

Під впливом Т. Д. Флоринського сформувалися зацікавлення південними слов'янами у Костянтина Федоровича **Радченка** (1872–1908), випускника історико-філологічного факультету Університету св. Володимира 1894 року. У 1898 р. за магістерську дисертацію «Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием» він здобув науковий ступінь магістра слов'янської філології. Ця праця зберігає наукове значення по сьогодні і добре відома фахівцям з середньовічної болгарської літератури. К. Ф. Радченко — автор близько 30 рецензій та статей, присвячених дослідженню апокрифів, богомильства, візантійсько-південнослов'янських літературних зв'язків. У 1900–1901 рр. був приват-доцентом історико-філологічного факультету Київського університету, з 1901 і до передчасної смерті у 1908 р. — професором Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька.

К. Ф. Радченко закінчив університет з золотою медаллю, якої був удостоєний за працю «Досифей Обрадович и его литературная деятельность». Протягом 1896–1897 рр. це ґрунтовне дослідження, присвячене життю і творчості визначного сербського діяча, письменника і просвітителя, публікувалося в «Университетских известиях», а згодом вийшло окремою книгою***. У передмові автор пише:

«Всякий писатель может быть понятен только в связи с эпохой, в которую действовал, культурным состоянием народа, которому принадлежал. Это приложимо и к писателям, по-видимому, резко расходившимися с мировоззрением

* ДАК, Ф. 16, оп. 334, № 130.

** ДАК, Ф. 16, оп. 350, № 156.

*** Радченко К. Ф. Досифей Обрадович и его литературная деятельность. — К., 1897. — 254 с.

современного им общества, так как и они отправлялись от этого мировоззрения и в большинстве случаев только ясно формулировали то, что смутно сознавалось многими»*.

Це стосується, як вважає вчений, і Досифея Обрадовича. Тут же він робить застереження:

«К сожалению, культурное состояние сербского общества времен Досифея изучено еще мало. Источники же для нас были недоступны. Таким образом, не моя вина, если и в настоящем исследовании Обрадович является писателем, стоящим особняком в сербской литературе, если вообще мало выяснено отношение его к современному обществу, связь проводимых им идей с воззрениями последнего, наконец, если характеристика общества неполна»**.

У вступній частині «Краткий очерк состояния просвещения и литературы у австрийских сербов в XVIII ст.» подається коротка характеристика становища сербського населення в Австрійській імперії:

«Бесперывные войны, в которых сербы принимали весьма деятельное участие, стремление австрийского правительства обратить в унию и лишить внутреннего самоуправления сербов, усердные старания мадьяр закрепить их, увенчавшиеся успехом при Марии-Терезии, всевозможные притеснения и насилия со стороны чиновников, помещиков и католического духовенства, а также генералов в тех областях, где сербы получили военную организацию — все это мало способствовало народному просвещению и развитию литературы. К тому же правительство всеми силами старалось затормозить дело просвещения в национальном духе. Оно затрудняло сношения сербов с Россией, до 1771 не давало разрешения на открытие сербской типографии, заботилось о привлечении сербского юношества в немецкие школы»***.

Спираючись на праці науковців, передусім Г. Вітковича «Критически поглед на прошлост срба у Угарској», К. Ф. Радченко пише про внутрішні проблеми австрійських сербів — неосвіченість, чвари, користолюбство, інтриги вищого духовенства, яке не дослухалося до потреб народу, деморалізувало його. Досифей «поставит главной задачей своих произведений выяснить народу необходимость просвещения и реформирования не только

* Там само. — б/н.

** Там само. — б/н.

*** Там само. — С. 2.

духовенства, но и религии»*. У вступній частині подається детальний огляд стану шкільництва — шкіл, вчителів, підручників. Відзначимо, що Белградський митрополит Мойсей Петрович «вызвал из Малороссии иеромонаха Синесия Залуцкого, для улучшения пения иеромонаха Анатолия и устроил школы, где обучались греческим мелодиям»**. Автор пише і про письменників, попередників Д. Обрадовича: «заслуживают внимания Жефарович, особенно же Орфелин, Иоанн Раич и, как первый писатель, решившийся писать на народном языке, Гавриил Стефанович»***.

Перший розділ «Биография Обрадовича» (с. 17–70) детально розкриває життєвий шлях сербського просвітника: дитинство, життя у монастирі (мрії про навчання у Києво-Печерській лаврі), мандрі (Загреб, Далмація, Афон, Відень, Італія, Константинополь, Молдавія, Галле, Париж, Лондон, Гамбург, Лейпциг, Шклов) останні роки життя. Наступні розділи роботи присвячені огляду творів Д. Обрадовича (розділ II, с. 71–158); характеристиці його філософських поглядів як представника філософії просвітництва (розділ III, с. 159–192); розкриттю постаті Обрадовича як народного письменника (розділ IV, с. 193–217) та значення його у сербській літературі (розділ V, с. 218–235). Бібліографія (с. 237–253) містить анований огляд літератури про письменника.

Підсумовуючи розповідь про життя і творчість Досифея Обрадовича, К. Радченко пише:

«Досифей вывел сербскую литературу из состояния усыпления и мрака в жизнь и свет, показал, что в развитии ее заключается счастье и благоденствие народа, явился защитником прав народного языка пред церковным и указал средство к развитию, как языка, так и литературы, с чем неразрывно связано народное просвещение. И образ благородного приверженца науки, свободы разума и стоящих с ним в тесной связи правды и истины, ненавидящего тьму невежества и кроющиеся в ней ложь и обман, патриота, горячо любящего свой народ и всю жизнь заботящегося о его духовном и материальном благосостоянии, твердо верящего в его будущность, смелого борца с предрассудками и рутинной во имя новых и животворных идей, моралиста, исполненного любви к человечеству, — образ этот надолго останется в памяти сербских читателей»****.

* Там само. — С. 5.

** Там само. — С. 6.

*** Там само. — С. 10.

**** Там само. — С. 234–235.

Значне місце належить сербським сюжетам і в науковій, викладацькій та громадській діяльності Андроника Іоаникійовича **Степовича** (1856–1935). Можна припустити, що така зацікавленість мала «біографічні» витoki — у складеному на початку 30-х років «Короткому життєписі», що нині знаходиться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ)* (архів А. Степовича налічує 923 одиниці зберігання і опрацьований лише частково, у ньому наявні рукописи: «Характеристика сербско-хорватской литературы после мировой войны», «Новейшее время сербско-хорватской литературы (1895–1925)», «Сербохорватская новейшая драма»; «Кралице — старинное обрядовое празднество на зеленых святцах у сербов»), А. Степович пише, що його предки були втікачами з Чорногорії, які осіли на українських землях, рятуючись від турків. Визначальним у житті «выходца из малосостоятельного крестьянского сословия»** стало те, що «він виховувався в дитинстві в Сокиринському домі багатого прилуцького поміщика Григорія Павловича Галагана разом з єдиним сином його Павлом Григоровичем»***. Ще навчаючись у Чернігівській гімназії А. Степович зацікавився славістикою, укладав рукописні збірники пісень західних та південних слов'ян****. Після четвертого класу Чернігівської гімназії перейшов до Колегії Павла Галагана, закінчив її у першому випуску в 1875 р. і вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира, де займався під керівництвом О. О. Котляревського. Перша публікація А. І. Степовича, ще у студентські роки, була присвячена сербському й українському фольклору****. У 1879 р. Андроник Іоаникійович закінчив університет, захистивши дисертацію «Праці В. Б. Небеского з історії середньовічної чеської літератури». Через сімейні обставини (був уже одружений і мав утримувати родину) відмовився від запропонованої О. О. Котляревським підготовки до професорського звання. Викладав у київських гімназіях, юнкерському училищі, кадетському корпусі, деякий час працював інспектором шкіл у Волинській губернії. Працюючи на педагогічній ниві А. Степович не полишав наукових занять —

* ІР НБУВ. — Ф. 179, № 1.

** Там само. — б/н.

*** Там само. — б/н.

**** Там само. — № 122, 123.

***** Апанович Е. М. Архив А. И. Степовича // Советское славяноведение. — 1982. — № 5. — С. 95–105.

слідкував за новими виданнями зі славістики, відвідував слов'янські землі, практично оволодів різними слов'янськими мовами (в архіві зберігаються його рукописи чеською, болгарською та сербохорватською мовами).

1892 р. у Київському університеті А. Степович прочитав пробну лекцію «Основні напрямки в новітній чеській словесності» і був затверджений приват-доцентом на кафедрі слов'янської філології. В університеті А. Степович працював до його реорганізації у 1920 р., читав курси зі слов'янської філології, слов'янських літератур, вів практичні заняття. Викладав і в утвореному на базі університету Інституті народної освіти до ліквідації у ньому кафедри слов'янської філології у 1924 р.

Від самого початку викладання в університеті Андроник Іоаникійович задумав створити цикл книжок з історії різних слов'янських літератур (болгарської, сербської, чеської та польської) і поступово реалізовував свій задум. У 1893 р. він видав «Нариси з історії слов'янських літератур», присвячені чеським і сербським письменникам. Наступна велика праця — «Нарис історії чеської літератури» — вийшла 1896 р., отримала високу оцінку фахівців і була удостоєна премії графа Д. А. Толстого. У 1899 р. було надруковано «Нариси історії сербохорватської літератури». Книга загальним обсягом 400 с. складається з трьох частин-нарисів. У першій (с. 1–40) йдеться про найдавніший період сербської літератури. Автор виокремлює літературу болгаро-сербську, написану з випадковими вкрапленнями сербської народної мови, та оригінальну «с довольно заметными, а иногда и очень, сравнительно, резкими признаками сербской стихии в языке»*, до якої відносить літописи, життя (окремо йдеться про авторів Життя Ст. Немані та Ст. Дечанського) та пам'ятки права (Законник царя Душана, Винодольський статут та ін.). У другому нарисі «Середній період сербської літератури (с. 40–159) в окремих розділах розглядається дубровницька література; босанська і славонська; власне хорватська література; слов'яносербська школа. Найбільший за обсягом третій розділ (с. 159–378) присвячено письменникам нового періоду сербської літератури. А. Степович аналізує творчість літераторів: а) власне сербських — Л. Милованова, С. Мркаля; Вука Караджича і у зв'язку з ним дискусію про мову і правопис; творчість псевдокласиків та сентименталістів (Л. Мушицького, М. Видаковича,

* Степович А. И. Очерки истории сербохорватской литературы. — К., 1899. — С. 3.

С. Милутиновича та ін.); Б. Радичевича як чільника сербського романтизму; П. Негоша, І. Змай-Іовановича та ін.; б) іллірського відродження — Л. Гая, Ст. Врза, П. Прерадовича та ін. Завершує розділ огляд наукових досліджень (Ю. Даничича, Ст. Новаковича, Фр. Рачки, В. Ягича та ін.) і періодичних видань.

Славістична діяльність А. І. Степовича не обмежувалася університетською кафедрою — він співпрацював із Київським слов'янським товариством, під егідою якого уклав і видав кілька славістичних науково-літературних збірників («Славянская беседа», кн. 1–2, 1888–1891; «Рассвет», 1893), для яких сам виконав переклади, а також написав низку статей. Активно співробітничав з Історичним товариством Нестора-літописця, у «Чтениях» якого опублікував кілька некрологів: «Поминка по Л. К. Лазаревичу, сербском писателе»*, «Две славянские утраты» (про сербського письменника Л. Ненадовича та болгарського — П. Славейкова)**, «Памяти Никифора Дучича»***.

Широку наукову та популяризаторську діяльність у галузі славістики А. Степович поєднував з педагогічною роботою у рідній Колегії Павла Галагана. 1893 р. він став її директором і працював на цій посаді до 1906 р., коли відкрив власну приватну гімназію. З його ініціативи в Колегії починає видаватися «Ежегодник Коллегии Павла Галагана», редактором і автором якого він був упродовж десяти років. У цьому виданні Андроник Степович надрукував такі праці, присвячені сербській літературі і культурі: «Первые века сербской письменности» (1898); «Очерки истории сербохорватской литературы» (1899); «Вук Караджич и его школа. Очерк из истории сербской литературы» (1900); «П. П. Негош, З. И. Иованович и новейшие сербские поэты» (1901); «Иллиризм. Очерк по истории сербохорватской литературы» (1902).

Важливу роль у поширенні відомостей про південних слов'ян відігравали повідомлення про мандри слов'янськими землями, які публікувалися у збірниках наукових товариств, періодичних виданнях. Українська дослідниця К. В. Колибанова наводить враження від столиці Сербії Белграда в «Отрывках из путевых записок по славянским землям», які опублікував А. І. Степович у газеті «Киевское слово» у 1890 р.**** «Белград, подобно нашему

* ЧИОНЛ — К., 1892. — Кн. 6, отд. 2. — С. 253–261.

** ЧИОНЛ — К., 1896. — Кн. 11, отд. 1. — С. 11–14.

*** ЧИОНЛ — К., 1896. — Кн. 14, вып. 3, отд. 1. — С. 5–9.

**** Колибанова К. В. Конфликт культур на Балканах глазами украинских путешественников XIX — начала XX века.

Києву, розположен на висотах, господствующих над Савою». Він відзначає, що Белград зовні змінюється на краще, перетворюється з брудного турецького містечка на цивілізований європейський центр. Але йому не подобається, що «развивается и растет Белград... во вкусе и духе преимущественно австрийской цивилизации». Це помітно як у «тех новых способах, в каких складывается общественный быт, так и в массе новых понятий и слов, в огромном большинстве преимущественно австро-немецкого происхождения». Це викликає стурбованість, оскільки серби у складі Австро-Угорської імперії пригнічувалися культурно, економічно й ідеологічно. Якщо ж процес запозичення триватиме, то, на думку А. І. Степовича, можна буде говорити про мирне «завоювання» австрійцями сербських територій.

Дослідження південнослов'янських мов і літератур посідали одне з центральних місць у діяльності Олександра Митрофановича **Лук'яненка** (1879–1974), який закінчив Київський університет у 1903 р. із двома золотими медалями та дипломом 1-го ступеня і був залишений для підготовки до професорського звання (1903–1906). З квітня 1907 р. він став приват-доцентом кафедри слов'янської філології. У 1907–1909 рр. перебував у науковому відрядженні в Австрії та слов'янських країнах*. Магістерська дисертація О. Лук'яненка «Політична та літературна діяльність братів Зринських і Франца Франкопана (з історії політичного, культурного та економічного життя хорватів у XVII ст., а також з історії вироблення у них літературної мови)» (1911) була відзначена премією ім. О. О. Котляревського Російської АН у 1913 р.

Професор О. М. Лук'яненко читав в університеті майже всі слов'янознавчі курси — порівняльну граматику слов'янських мов, історію та діалектологію сербохорватської і польської мов та ін. Для одного з них створив «Пособие к лекциям по истории сербохорватской литературы» (К.: Літограф, 1913).

Крім того, 1905 р. Олександр Лук'яненко видав у Києві монографію «Кайкавское наречие» обсягом 320 с., яка, на думку Т. Д. Флоринського, стала «першою цілісною монографією про кайкавське наріччя, заповнила суттєву прогалину в науці слов'янського мовознавства і вагомо збагачує нашу вчену літературу, таку бідну самостійними дослідженнями про слов'янські мови та наріччя»**.

* Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды. — Т. 3. — Мн., 1978. — С. 57–60.

** Флоринский Т. Д. Критико-библиографический обзор. — Университетские известия. — 1905. — С. 209.

1920 р. О. Лук'яненко переїхав до Криму, 1934 р. — до Саратова, де завідував кафедрою російської мови та мовознавства (1934–1941), а у 1941–1963 рр. — кафедрою слов'янського мовознавства у Саратовському університеті. Його праці цього періоду пов'язані переважно з історією та методикою викладання російської мови.

У тяжкі роки соціальних потрясінь з 1918 по 1922 р. кафедру слов'янської філології в Університеті очолював вихованець Полтавської духовної семінарії та Московської духовної академії, відомий дослідник творчості Климента Охридського Микола Леонідович **Туницький** (1878–1934). Славістичну підготовку як професорський стипендіат він пройшов у 1903–1905 рр. у Санкт-Петербурзькому університеті під керівництвом О. І. Соболевського, О. О. Шахматова, П. О. Лаврова. З 1905 р. був доцентом, у 1913–1918 рр. — екстраординарним професором Московської духовної академії по кафедрі російської літератури. У Державному архіві м. Києва зберігається рукописна «Программа преподавания по факультетам в 1920 г. (весенний семестр)», у якій вказано, що М. Л. Туницький викладатиме сербохорватську мову (2 год. на тиждень), історію новітніх південнослов'янських літератур — болгарської та сербської (2 год.), вестиме практичні заняття зі слов'янської філології (2 год.)*. 9 лютого 1934 р. Туницький був арештований за сфабрикованою ОГПУ справою «Російської національної партії» («справа славістів»). 26 квітня 1934 р. його випустили під підписку про невиїзд. Наступного дня після звільнення М. Л. Туницький повісився**.

Останнім у ряду вчених-сербістів Університету св. Володимира стоїть Михайло Опанасович **Драй-Хмара** (1889–1939). Слов'янознавча діяльність блискуче обдарованого й освіченого вченого-поліглота (знав 19 мов) певною мірою лишається у тіні його поетичних та літературознавчих праць. Випускник Колегії Павла Галагана навчався на історико-філологічному факультеті Університету. У 1913 р. університет та Слов'янське товариство надали М. Драй-Хмарі закордонне відрядження. Результатом роботи у бібліотеках Львова, Будапешта, Загреба та Белграда стала робота про Качича-Міошича, яку професор О. М. Лук'яненко оцінив так:

* ДАК. Ф. 16, оп. 465, № 1309.

** Ф. Д. Ашнин, В. М. Алпатов. «Дело славистов»: 30-е годы. — М., 1994. — С. 82–83.

«...вважаю моральним обов'язком просити факультет про нагородження золотою медаллю талановитого автора, який виявив велику працездатність і довів, що володіє точно науковими методами сучасного історико-літературного досліджу»*.

Після закінчення університету М.Драй-Хмара був залишений для підготовки до професорського звання, яку проходив у Петербурзькому університеті під керівництвом визначних славистів О. О. Шахматова, П. О. Лаврова, І. О. Бодуена де Куртене.

Після повернення в 1918 р. в Україну М. Драй-Хмара на запрошення І. І. Огієнка переїжджає до Кам'янця-Подільського, працює у щойно створеному університеті спочатку приват-доцентом, а пізніше професором. Викладає слов'янознавчі дисципліни. 1920 р. у Кам'янці-Подільському літографічним способом було надруковано його підручник «Слов'янознавство».

1923 р. М. Драй-Хмара повертається до Києва, де працює в установах ВУАН, керує семінарами слов'янських мов і літератур, секцією слов'янського мовознавства. Серед численних публікацій, присвячених питанням славістики, — велика розвідка «Поема Лесі Українки “Віла Посестра” на тлі сербського та українського епосу»**; рецензія на книгу «Српске народне приповетке». (Кн. І. Београд-Земун, 1927)***.

У лютому 1933 р. Михайла Драй-Хмару було заарештовано вперше, — за три місяці його випустили, але не поновили на роботі, позбавили членства у Спілці наукових співробітників, заборонили друкуватися. Твори були вилучені з бібліотек. Вдруге його заарештували 5 вересня 1935 р., закидаючи приналежність до «націоналістично-терористичної організації Миколи Зерова». У ході слідства М. Драй-Хмара відкидав усі звинувачення, винним себе не визнав, зізнань не підписав. Як пише В. Петров:

«Він твердо стояв на тому, що всі слова і всі поняття мають свій прямий і безпосередній сенс. Він протестував проти спроб вносити в конкретні уявлення й звичні людські взаємини побічний сенс і двозначний зміст. Він протестував проти

* Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина. — К., 2002. — С. 474.

** Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. — К., 1929. — Кн. 23. — С. 125–175, передрук у Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина. — К., 2002. — С. 152–203.

*** Етнографічний вісник. — 1929. — Кн. 8. — С. 230–231.

діалектичного зміщення понять, проти розкладу граней, зрушення меж світу, який він звик вважати реальним»^{*}.

Невдовзі М. Драй-Хмару було заслано на Колиму на 5-річний термін, де він загинув 19 січня 1939 р.

За майже 80 років від початку викладання славістичних дисциплін у 1846 р. до ліквідації кафедри славістики у 1924 р., вчені університету св. Володимира зробили значний внесок у вивчення мови, літератури, історії сербського та інших південнослов'янських народів. Своє завдання вони вбачали не лише у підготовці фахівців, а й ознайомленні широких кіл громадськості з життям і культурою братніх слов'янських народів.

^{*} Петров В. Діячі української культури — жертви більшовицького терору (1920–1940). — К., 1992. — С. 62.